

УДК 930.1(477.8)“19”1929-1939

Ф 96

Василь ФУТАЛА

**ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ОУН (1929 – 1939):
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКОЇ
І ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЙ**

У статті аналізуються в історіографічному аспекті найбільш дискусійні питання історії ОУН довоєнного періоду, що знайшли відображення у працях українських і польських істориків; з'ясовані особливості методологічних засад вивчення цих проблем дослідниками різних шкіл і напрямків у системі історичної науки; спрогнозовані шляхи подальших наукових пошуків і дискусій.

Ключові слова: українська історіографія, польська історіографія, історіографічне джерело, ОУН.

Актуальність запропонованої нами розвідки зумовлена головно двома причинами. По-перше, діяльність ОУН залишається предметом гострих дискусій у наукових колах в Україні та за її межами. По-друге, ця проблема в історіографічному аспекті перебуває у зародковому стані. Зокрема, вибірковий і більше подібний на бібліографічний огляд аналіз праць дослідників української діаспори зробили П.Мірчук [14, 7–14] і Ю.Бойко [3, 5–9]. Автор цієї статті дослідив історіографію становлення ОУН, зачепивши частково й контроверсійні моменти проблеми [20]. Завдяки Р.Висоцькому у нашому розпорядженні є загальна характеристика наукового доробку польських і українських істориків другої половини ХХ ст. з різних аспектів історії націоналістичної організації [32, 16–25].

Мета статті – показати позиції українських (діаспорних і вітчизняних) та польських істориків з найбільш дискусійних питань історії ОУН міжвоєнної доби, спрогнозувати шляхи подальших наукових розвідок і дискусій.

Насамперед зробимо кілька принципових зауваг. Найбільший внесок у вивчення історії ОУН зробили колишні активні діячі національно-визвольного руху П.Мірчук і З.Книш. Однак дуже часто їх погляди забарвлені виразними партійними пристрастями. Річ у тім, що перший дослідник репрезентує бандерівський, а другий – мельниківський напрями української історіографії ОУН. Сьогодні в Україні діють політичні організації, які вважаються представниками того чи іншого відламу революційного націоналізму. У них є свої прихильники і противники, тож науковці часом не по своїй волі опиняються у центрі цієї боротьби думок.

Польська історична наука назагал негативно ставиться до українського націоналістичного руху у межах II Речі Посполитої. Оцінка ОУН у повоєнній польській літературі базується не стільки на досвіді 30-х рр. ХХ ст., скільки на подіях Другої світової війни. Винятком із “правила” може слугувати хіба що згадана уже монографія Р.Висоцького, в якій автор на широкій джерельній базі (зокрема, багатих архівних матеріалах) намагається об’єктивно висвітлити генезу, структуру, програму та ідеологію ОУН. Слід підкреслити, що оцінка діяльності націоналістичної організації [32, 401 – 407] збігається з тою, яку їй дає сучасна українська історіографія.

Українська радянська історична наука, виходячи з властивих їй методологічних засад, приділяла розглядуваній темі мало уваги: історія націоналістичного руху була предметом замовчування або фальсифікації та ідеологічних спекуляцій. ОУН характеризувалася не інакше як “фашистська організація”, “штатна резидентура німецької розвідки” тощо. Показовими у цьому відношенні є роботи С.Даниленка [5], К.Дмитрука [6] та ін. Принагідно зауважимо, що і післявоєнна польська офіційна історіографія [31, 63 – 69; 29, 67] навішувала такі ярлики ОУН.

У науковій і мемуарній літературі найбільше уваги приділяється підпільно-революційній діяльності ОУН на західноукраїнських

землях (ЗУЗ). Причому історики української діаспори розглядають її у контексті перманентної національної революції, розробленої на початку 1930-х рр. [14, 139]. Натомість польські дослідники кваліфікують дії ОУН з державно-правових позицій, тобто як такі, що підривали міжнародний авторитет і внутрішній лад країни, дестабілізували польсько-українські стосунки, а також спричинили гострі репресії польської влади проти українців [27, 13–19].

У полі зору дослідників перебуває українська саботажна акція 1930 р. в Галичині. Радянська візія події була надто тенденційною і подавала спотворену картину суспільно-політичної ситуації в краї. Стверджувалося, що стихійний масовий селянський рух 1930 р., розвивався незалежно від діяльності націоналістичної організації і був породжений світовою економічною кризою, загостренням класових, політичних і національних відносин [4, 88–91].

В українській зарубіжній історіографії утвердилася думка, що саботажну акцію організувала УВО – ОУН у відповідь на польську політику колонізації українських земель. На таких позиціях стоїть більшість сучасних вітчизняних істориків. Наприклад, М.Швагуляк доводить, що народний рух мав яскраво виражене національне забарвлення [21, 13].

Погляди польських істориків на причини саботажної акції збігаються із баченням радянських учених, але при цьому стверджується, що важким економічним становищем скористалася ОУН для “проби сил”. Р.Тожецький, наприклад, пише, що “було піднято широку терористичну акцію на зразок ірландської, але у більшому масштабі і кривавішу” [31, 65]. Щоправда, треба віддати належне польським дослідникам у тому, що вони засуджують каральну акцію силових структур проти українського населення. А.Хойновський вірно зауважив: “Пацифікація Галичини була своєрідною формою передвиборної кампанії уряду” [23, 159].

Дослідники порушують питання про доцільність терору і насильства ОУН. В українській діаспорній історіографії усталилася думка, що бойові акції радикальних націоналістів не були самоціллю, а лежали в площині тактики ОУН. Безпосередньо її мета полягала в тому, щоб переконати українців у можливості опору й тримати українське суспільство у стані “постійного революційного кипіння” [10, 102; 14, 138–139; 2, 359].

Однак, ідейні розбіжності авторів позначилися на оцінках ними окремих бойових дій ОУН. Так, З. Книш стверджує, що саботажну акцію 1930 р. підготувала частина тодішньої Крайової ексекютиви (КЕ) ОУН через підреферентуру юнацтва без відома Проводу українських націоналістів (ПУН) [11, 134]. Такий погляд рішуче відкидає П.Мірчук [14, 244], але наводить недостатньо аргументів, щоб спростувати твердження свого опонента. Сучасні вітчизняні історики не вникають у суть цієї суперечки.

Не менш дискусійним є питання про вбивство націоналістами влітку 1931 р. у Трускавці відомого польського політика, посла сейму Т. Голувка. Ретельно вивчивши спогади керівника трускавецької бойвки М.Гнатіва [9, 448 – 466], З. Книш доходить висновку, що “атентат” на Голувка вчинила місцева група ОУН з власної ініціативи, без погодження з керівництвом Організації. Зауважимо, що цю точку зору поділяють окремі історики Польщі [26, 207 – 209].

В іншому світлі подає суть цієї справи П. Мірчук. Не називаючи джерела інформації, він стверджує, що замах планувала й організувала тодішня КЕ ОУН. Крім того, автор пише, що згодом голова ПУН Є. Коновалець “апробував атентат і беззастережно перебрав його на відповідальність ОУН” [14, 284 – 285].

В Україні окремі дослідники підтримують позицію П. Мірчука [1, 91 – 92], інші, приміром, А. Кентій – автор спеціальної роботи з історії ОУН [7] – уникають будь-яких оцінок.

У польській історичній науці переважає думка, що Т.Голувко як активний прихильник порозуміння між поляками і українцями став жертвою ОУН [31, 67; 28, 326]. Однак існують й інші тлумачення причини смерті посла сейму, а саме: це був результат поразок у таборі санації. Художню версію цієї історії, яка, однак, не закріпилася в літературі, подав М.Хороманський [25, 204]. Не отримала підтвердження й теза В. Бончковського, що вбивство було здійснене “радянською агентурою в організації українських націоналістів” [22, 68].

Треба зазначити, що у польській історіографії остаточно не розв’язане питання про виконавців замаху. Справжніх убивць Т.Голувка польська поліція не спромоглася відшукати. Теракт приписали бойовикам ОУН В.Біласу і Д.Данилишину, хоча останні під час слідства і на судовому процесі заперечували свою

причетність до нього. Видається, що польські історики особливо не переймаються тим, щоб установити істину. Про це свідчить такий пасаж А.Хойновського: “Навіть якщо наявні публікації не розвінчують до кінця усіх сумнівів, справу винуватців смерті Голувка можна сьогодні визнати закритою” [24, 6]. Цікаво, яким би був висновок ученого, якби він володів даними, наведеними у книзі С.Даниленка (справжнє прізвище – С.Карин). Давній співробітник радянських спецслужб намагався довести, що вбивство польського посла організував центральний Провід ОУН, але... за наказом німецької розвідки. Дослідник “переконував” читача: Голувко поплатився життям за те, що хотів перекупити Провід УВО – ОУН у німців для потреб польської дефензиви [5, 146 – 147].

У світлі нових історичних фактів цікавою, на наш погляд, є думка відомого львівського історика Ю.Киричука. Спираючись на розповідь Юрія Шухевича, він узяв на себе сміливість стверджувати, що атентат на Голувка виконав Роман Шухевич – тодішній член КЕ ОУН [18, 563].

Один із найтрагічніших моментів в історії ОУН – справа з так званим “архівом Сеника”. Першим із зарубіжних дослідників торкнувся цієї проблеми В. Мартинець. Він писав, що документи ОУН, які чеська поліція захопила 1933 р. на празькій конспіративній квартирі члена ПУН О.Сеника були “другоступеневої вартості” [13, 12]. З Мартинцем не погоджується П.Мірчук. На його думку, в “архіві Сеника” були документи, що стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список усіх її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, дві з половиною тисячі таємних документів УВО і ОУН (418 оригіналів і 2055 копій) передав у руки польської поліції хтось із співробітників ПУН [14, 378 – 382; 15, 54 – 63].

Полярно протилежного погляду на це питання дотримується З. Книш. У своїй спеціальній праці “Архів Сеника. Історико-критична студія” (Торонто, 1992) дослідник зробив такі висновки: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було одного загального архіву Організації, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися у Є.Коновальця в Женеві та Римі; 2) “архів”

був сфабрикований польськими спецслужбами; його автентичність було заперечено захистом підсудних; 3) вірогідно, т.зв. “архіву Сеника” сьогодні не існує, він був знищений ще до початку Другої світової війни [8, 153 – 166].

Погляди на цю проблему істориків незалежної України також є строкатими. Так, І.Підкова і Р.Шуст вважають, що зізнання окремих підсудних на Варшавському процесі були сфабриковані [17, 81]. А.Кентій, Я.Сватко та ін. вважають праязку частину архіву ОУН доконаним фактом [7, 53 – 54; 19, 24]. С.Кульчицький питання про “архів Сеника” обминає, зате стверджує, що зради з боку окремих членів Проводу ОУН не було [12, 312].

Польські історики не сумніваються в автентичності документів з “архіву Сеника”, вони послуговуються ними як важливим історичним джерелом. Щоправда, має місце і непогодженість позицій. Так, Ф.Свйонтек пише, що документи були захоплені навесні 1933 р. [30, 275], а В.Желенський стверджує, що це сталося восени того ж року [33, 52]. Є розбіжності у питанні про методи здобуття “архіву”. Одні кажуть, що документи вилучені за згодою чеської поліції, інші – всупереч співпраці з чехами, тобто незаконно [33, 81]. Ці, на перший погляд, “дрібниці” стали важливим аргументом у руках тих, хто заперечує достовірність цього писемного джерела.

Одна з центральних тем української історіографії – взаємини Проводу українських націоналістів і Крайової екзекутиви ОУН. Дослідники намагаються відшукати причини конфлікту між ними, які призвели в 1940 р. до розколу Організації. П.Мірчук вбачає головну причину упередження місцевих керівних кадрів націоналістів до закордонного Проводу у персональному складі ПУН [15, 26]. Натомість З.Книш вважає, що найбільшою перешкодою в роботі керівного центру ОУН були “особисті амбіції деяких людей, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, організований егоїзм і місцевий патріотизм” [11, 108]. У середовищі українських зарубіжних і вітчизняних дослідників нерідко висловлюється думка, що Провід ОУН не завжди погоджувався з терористичними діями крайових націоналістів проти представників польської адміністрації. Є.Коновалець і його найближче оточення,

хоч і не заперечували потреби революційного чину, але виступали проти крайнього радикалізму [16, 524; 7, 50].

Окремі польські історики пишуть про т. зв. “бунт молодих” в ОУН, головною причиною якого була різниця віку й ментальності між старшим і молодшим поколінням українських політиків [33, 81 – 82]. Р.Тожецький намагається деталізувати проблему. Він наголошує, що криза в Організації бере початок від 1930 р. Особливо загострюються відносини між КЕ ОУН і ПУН після підписання німецько-польського договору 1934 р. Річ у тім, що німецьке військове керівництво, за твердженням автора, віддало наказ Є.Коновальцю припинити терористичні акти проти Польщі [31, 133 – 136].

Вивчаючи історію націоналістичної організації, дослідники неминуче стають перед питанням про її зовнішньополітичні орієнтири. Історики української діаспори розглядають зовнішню політику ОУН у контексті її визвольної концепції. Суть цієї доктрини полягала в тому, що Організація повинна опиратися виключно на власні сили, дотримуватися тактики політичної незалежності. Ще одна важлива деталь, на яку звертають увагу дослідники, – міжнародна діяльність ОУН була багатовекторною, Є.Коновалець і ПУН підтримували зв'язки не тільки з Німеччиною, а й з Англією, Італією, Японією, Чехословаччиною та іншими країнами [14, 505 – 515].

Порівняно з діаспорною, сучасна вітчизняна історіографія не набагато просунулася вперед у вивченні цієї проблеми. Її досліджує фактично лише А.Кентій. В одному із розділів своєї книги про ОУН історик увів до наукового вжитку деякі нові історичні факти, узагальнив дослідження своїх попередників і дав власні оцінки зовнішньополітичної діяльності Організації. Автор зауважив, що в тогочасній міжнародній ситуації, коли країни колишньої Антанти ставилися до української справи з прохолодою, ОУН могла реально розраховувати лише на Німеччину [7, 74 – 76]. Іншими словами, орієнтація на III Райх була вимушеним кроком.

Отже, за майже шістдесятирічний період вивчення довоєнної історії ОУН нагромадилася велика кількість історіографічних джерел, у яких знайшла висвітлення низка питань, як от: становлення Організації, її структура, програма, ідеологія, підпільна діяльність,

зовнішньополітичні орієнтири тощо. Проте окремі аспекти малодосліджені, що й породжує гострі дискусії у наукових колах. Вважаємо, що історикам слід продовжувати аналіз революційної діяльності ОУН у 1930-х рр. Не можна вважати до кінця з'ясованим питання про т. зв. "архів Сеніка". Науковцям варто повернутися до вивчення внутрішнього устрою Організації у початковий період її діяльності, особливо персонального складу її керівних органів на ЗУЗ. Не виключаємо продовження дискусій навколо таких проблем, як взаємини КЕ ОУН і ПУН, трансформації УВО в ОУН та ін. Перспективним напрямком досліджень залишаються біограми видатних діячів українського національно-визвольного руху.

1. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.
2. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця. – 1974. – С. 359 – 379.
3. Бойко Ю. Передне слово // Євген Коновалець та його доба. – С. 7 – 14.
4. Васюта І.К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні. 1921 – 1939. – Львів: "Вища школа", 1988. – 175 с.
5. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради (історична хроніка). – К.: Наукова думка, 1970. – 360 с.
6. Дмитрук К. Безбатченки. – Львів: Каменяр, 1972. – 223 с.
7. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929 – 1941 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 201 с.
8. Книш З. Архів Сеніка. Історико-критична студія. – Торонто: Фундація ім. О.Ольжича, 1992. – 205 с.
9. Книш З. В сутінках зради. – Торонто: Срібна Сурма, 1975. – 659 с.
10. Книш З. Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. – Б.м.: Видання першої української друкарні у Франції, 1955. – С. 89 – 102.
11. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто: Срібна Сурма, 1970. – 187 с.
12. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) – К.: Альтернативи, 1999. – 335 с.
13. Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – Вінніпег: Б.в., 1949. – 349 с.

14. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів (1929 – 1939). – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т.1. – 693 с.
15. Мірчук П. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Союз українських політв'язнів, 1985. – Т.1. – 222 с.
16. Пеленський З. Між двома конечностями // Євген Коновалець та його доба. – С. 502 – 524.
17. Підкова І.З., Шуст Р.М. Довідник з історії України. – К.: Генеза, 1993. – Т.1. – 230 с.
18. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. – К.: Наук.думка, 2002. – 952 с.
19. Сватко Я. Місія Бандери. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2002. – 64 с.
20. Футала В. Становлення Організації українських націоналістів (ОУН): здобутки і проблеми дослідження // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич: НВЦ “Каменяр”, 2003. – Вип. 11. – С. 117 – 126.
21. Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1993. – 52 с.
22. Bączkowski W. Sprawa ukraińska // Kultura. – 1952. – № 57/58. – S. 64 – 84.
23. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. – 262 s.
24. Chojnowski A. Wstęp // Tadeusz Hołówko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1999. – S. 5 – 23.
25. Choromański M. Słowacki wysp tropikalnych. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971. – 542 s.
26. Heydenkorn B. Kilka uwag do “rozrachunków polsko – ukraińskich” // Zeszyty Historyczne. – Paryż: Instytut Literacki, 1980. – Z. 54. – S. 207 – 211.
27. Polska – Ukraina: Trudna odpowiedź. Dokumentacja spotkań Historyków (1994 – 2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939 – 1945). – Warszawa: NDAP, Ośrodek KARTA, 2003. – 184 s.
28. Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001. – 427 s.
29. Szota W. Zarys rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1963. – № 1. – S.163 – 177.

30. Świątek F. Czy tzw. Archiwum Senyka było autentyczne, czy też było to archiwum falsyfikatów // Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914 – 1939. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. – T. IX. – S. 275 – 280.

31. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy. 1933 – 1945. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. – 379 s.

32. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

33. Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego. – Warszawa: "Iskry", 1995. – 175 s.

Василий Футала. Дискуссионные вопросы истории ОУН (1929 – 1939): сравнительный анализ достижений украинской и польской историографий. В статье анализируются в историографическом аспекте наиболее дискуссионные вопросы истории ОУН довоенного периода, которые нашли отражение в работах украинских и польских историков; определены особенности методологических принципов изучения этих проблем исследователями разных школ и направлений в системе исторической науки; спрогнозированы пути дальнейших научных поисков и дискуссий.

Ключевые слова: украинская историография, польская историография, историографический источник, ОУН.

Vasyl' Futala. Discussing questions of the history of the OUN (1929-1939): the comparative analysis of works on the Ukrainian and Polish historiography. In this article the most discussing questions from the history of the OUN of the prewar period are analysed. These questions were reflected in the works of the Ukrainian and Polish historic men. In this article we showed the particularities of the methods of the investigation of various schools and trends in the system of historical science.

Key words: Ukrainian historiographers, Polish historiographers, historiographical source, OUN.